

Miroslav LYSÝ, *Moravia, Mojžírovci a Franská říša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*, Atticum, Bratislava 2014
372 s., ISBN 978-80-971381-4-1

Miroslav Lysý je autorem velkého chronologického záběru. Uvedl se studiem o bojích Břetislava I. s Uherským královstvím, zabýval se dějinami husitství na Slovensku a v poslední době přispíval do odborného tisku rovněž pracemi věnovanými Velké Moravě. Ty se staly základem recenzované monografie, jež se zaměřuje na chronologicky podstatně širší období, než slibuje titul a podtitul – autor totiž začíná svá zkoumání již u pozdně antických autorit a u problému původu Slovanů. Primárně je však kniha věnována jak vnitřnímu společenskému, politickému a „etnickému“ uspořádání velkomoravské říše, tak problému jejího postavení v rámci tehdejší Evropy, a to zejména ve vztahu k východofrancké říši.

V prvních podkapitolách se Lysý vyrovnává s otázkou původu Slovanů a s problémem jejich příchodu do střední Evropy, zejména na území dnešní Moravy a Slovenska. Soudí, že Slované se již nemohli nacházet na tak nízkém stupni vývoje, jakým byla rodová společnost. Argumentem je mu fakt, že se tímto jménem označují velmi početná společenství obývající rozsáhlá území. Zapomíná však, že se jednalo v případě *Sklavenoi/Antoi/Veneto*i většinou o jméno propůjčené; jak si říkali sami lidé dorozumívající se slovanštinou, nevíme, na což ostatně Lysý na jiném místě sám upozorňuje. Zároveň připomíná, že migrace s sebou nutně přinášely transformaci jak sociální struktury, tak etnicity. Tvrdí, že si je sotva můžeme představovat jako „stěhování národů“. Šlo spíše o přesuny různě strukturovaných skupin, které se spojovaly a rozdělovaly – jinými slovy, migrace podle Lysého představují spíše katalyzátor etnogenetických procesů, nikoli naopak. Má-li autor volit mezi autonomností či alochtonností Slovanů na území střední Evropy, kloní se k druhé hypotéze. Nepovažuje je však za jednotnou masu, ale spíše za soubor různých strukturovaných společenství. V textu je zde snad až příliš mnoho pozornosti věnováno různým výstřelkům nacionalistické historiografie, zatímco reflexe četných archeologických, lingvistických a historických spisů chybí.

V následující kapitole Lysý probírá antickou a raně středověkou terminologii, zejména pojmy *natio*, *gens* a *populus*. Na počátku, jak upozorňuje, stál římský *populus* proti barbarským *gentes* či *nationes*. Již užitá terminologie s sebou tedy nesla hodnocení. Tato distinkce se však s přibývajících desetiletími ztrácí – třeba Isidor ze Sevilly mezi termíny *populi* či *gentes*, vycházejícími z představy společného předka, a *nationes* důsledněji nerozlišuje. Regino z Prümü ve svém listu mohučskému arcibiskupu Hathonovi definuje společenství jazykem, mravy, původem a právem. V pozdějších staletích se podle Lysého *natio* proměňuje ve stavovsky omezený projekt (s výjimkou např. tzv. Dalimila, u něhož solidarita s národem nabývá vyšší váhu

než solidarita se společenskou skupinou). Autor ukazuje, jak představy o „odvěkosti“, ba přímo biologické danosti etnické příslušnosti k etniku pronikají do dějepisců, a to zejména na příkladu historiografie slovenské. Proti nim klade koncept Reinharda Wenskuse, jenž raně středověké *gentes* představil jako historicky vzniklé jednotky. K této představě se pak Lysý hlásí.

Nepřekvapí tedy, že autor značnou pozornost věnuje etnogenetickým mýtům, jak se objevují v raně středověkých textech. Bohužel se jenom málo zamýšlí nad tím, z jakých pramenů tato vypravování známe. Lysý si je vědom, že slavinitu obyvatelstva nelze rozpoznat na základě archeologických pramenů, zároveň ale nesouhlasí ani s představami Florina Curty či Paula M. Barforda, podle nichž jsou Slované pouhým konstruktem byzantských elit (a důsledkem existence avarského kaganátu), a přiznává, že slovansky mluvící obyvatelstvo na počátku středověku označovalo samo sebe jedním pojmem v rámci celé své sídelní oikumeny. Nepovažuje avarské výboje za jediný zdroj etnogeneze Slovanů – zde právem odmítá Curtovu představu, že by snad Fredegarovo vyprávění bylo nějakým etnogenetickým mýtem, neboť akceptovat toto vypravování by znamenalo předem přijmout existenci Slovanů. Připouští však, že šlo o důležité období, kdy se v hranicích kaganátu i mimo ně vyprofilovalo mnoho různých *gentes*, které dokonce v určitém okamžiku pod Sámovým vedením dokázaly vytvořit říši. Jak vidno, mísí se v knize představa Slovanů jako kmene a kmenů, užívajících slovanštiny, přestože Slované jako kmen sotva kdy existovali, neboť je to prostě jazykovědný konstrukt. Představu o kmenech, jejichž příslušníci hovořili slovanským nářečím, je však možno považovat za reálnou.

Lysý dále upozorňuje, že na území ovládaném slovansky hovořícími (?) etniky převládla záhy velmi prostá materiální kultura, jež nedokládá ani přítomnost elit, ani existenci výraznějších mocenských center. To se mění až na sklonku 8. století, ještě dostatečně brzy na to, aby vzniklo jediné slovo sdílené v obecné slovanské slovní zásobě – hrad. Lysý dále podotýká, že se slovansky mluvící *gentes* podstatně lišily od germánských, neboť na rozdíl od nich nebyly schopny náležitě integrace a jejich příchod nepřinášel transformaci římského dědictví, nýbrž jeho naprostý zánik.¹ Asi právem vidí právě v této primitivnosti, v tomto nedostatku organizovanosti jeden z důvodů, proč je nebylo možno podrobit. Zároveň však upozorňuje na fenomény, které měly do budoucna k rostoucí míře komplexnosti a organizovanosti jejich společnosti vést – šlo zejména o tributy (a tím i o schopnost vybírat jakékoli platby) a existenci pravidelných shromáždění. Přejít ke státu klade autor právě do okamžiku, kdy panovník začíná ztělesňovat (ne nutně ovládat) určité širší společenství.

Utváření moravské etnicity a mojmírovského *regna* se Lysý věnuje v kapitole *Gens a regnum*. V první podkapitole se ještě vrací k otázce etnogenetických procesů na území avarského kaganátu a upozorňuje zejména na pozdější původ většiny slovanských etnonym (s výjimkou např. Srbů či Korutanců). Větší pozornost však věnuje instrumentalizaci minulosti v rámci nacionalistického historiografického diskurzu. Kritizuje zejména snahy vytvářet kontinuitu mezi obyvateli Velké Moravy

1) Bylo by záhodno reflektovat např. studii Florina CURTY, *Feasting with 'Kings' in an Ancient Democracy: On the Slavic Society of the Early Middle Ages (Sixth to Seventh Century A. D.)*, *Essays in Medieval Studies* 15, 1997, s. 19–34.

a dnešními Slováky a upozorňuje na to, že Frankové své sousedy poměrně důsledně nazývali Moravany či moravskými Slovany.

Za nejceněnější považují autorovy úvahy v podkapitole „Kolik gentes?“, v níž se vyrovnává s otázkou Pribinova knížectví a mimochodem také s celou řadou dílčích otázek a problémů spjatých s dějinami Velké Moravy. Autor připomíná, že byly zformulovány v zásadě tři hypotézy vykládající Pribinovo postavení – byl Mojmirovci dosazeným správcem, nebo z této dynastie dokonce pocházel, případně byl knížetem původně samostatného *regna*. Autor odmítá, že by úvahy o vazbách mezi Nitranskem, Pasovem a Salcburkem měly jakýkoli vztah k řešení svrchu řešených hypotéz, potažmo otázky svěcení nitranského kostela. Domnívá se, že pokud by byl Pribina Mojmirovcem, bylo by nepravděpodobné, že by se nestal křesťanem již během „křtu Moravanů“ roku 831. Z toho vyplývá, že zřejmě stál v čele samostatného *regna*-kmene, který však již velmi brzy vplynul do kmene Moravanů. Jistou míru autonomie si ale zachoval, neboť zatímco na Moravě vládl Rastislav, na Nitransko byl dosazen Svatopluk, který zde měl vládnout ještě v době, kdy panství jeho strýce spravovali Vilém a Englišalk. Právě na Nitransko také Lysý důvodně klade onu známou vzpouru, jež do čela dosadila Mojmirovce Slavomíra. Skutečnost, že si původně nezávislí Nitrané již v této době naprosto samozřejmě zvolili do čela Mojmirovce, považuje za cenný doklad jejich integrace.

Čím ale byla Velká Morava, ptá se dále Lysý? Lze o ní uvažovat jako o státu? Autor opět věnuje značnou pozornost vyrovnání se s názory starší historiografie. Upozorňuje jednak na příspěvek Waltera Pohla shrnující starší literaturu a nabízející širší rámec dalších humanitních a společenskovědních disciplín, jednak se zabývá srovnáváním konceptu raně středověkého státu „středoevropského typu“ s koncepty starší německé historiografie.² Zde nicméně pomíjí ten nejpodstatnější, hluboce demokratický prvek, který Pohl považuje za klíčový, máme-li hovořit o státu – totiž že stát má být v první řadě platformou pro politické jednání. Stejně tak se mi nejeví šťastnou snaha, typická pro historiky v bývalých postsovětských státech, vrátet se k odkazu Otto Brunnera a jeho soupeřů. Důvodem je jednak napojení tohoto konceptu na nacionální socialismus, jednak takřka „mystická“ terminologie, jíž tento proud historiografie prosákl, aniž by nabídl odpovídající analytický aparát.

Lysý následně probírá jednotlivá kritéria státnosti. Upozorňuje na sakralitu dynastie i na právo velmožů spolurozhodovat. Odmítá existenci jasného nástupnického řádu, neboť většina změn na knížecím stolci se odehrála pod vlivem východofrancké říše. Na jedné straně lze rozeznat jasně stratifikovanou společnost, na straně druhé chybějí doklady pro existenci úřední hierarchie. Zajímavé je autorovo tvrzení, že stát je jenom politickým vyjádřením kmene, nikoli nutně jeho popřením – tím se Lysý ocitá v opozici např. vůči názorům Třeštíkovým. Lysý klade důraz na kooperaci (oproti Třeštíkem protežované dominanci) a kritizuje pojetí státu patrimoniálního, který je chápán jako vlastnictví knížete. Tím otevírá další prostor k úvahám, zda vůbec *gens* může existovat před státem a jak.

2) Autor mylně spojuje *Personenverbandstaat* s Otto Brunnerem. Do historiografie jej uvedl jeho souputník Theodor Mayer, který později významně zasáhl do zkoumání karolínských elit.

Konečně ve třetí kapitole se autor zaměřuje na objasnění vztahu mezi Moravou, jejich knížetem a karolínskou říší. Nejprve opět tematizuje naše snahy vyrovnat se s raně středověkou situací prostřednictvím moderních pojmů. Na tomto místě kritizuje nejenom státoprávní modely, ale také související pojem suverenity. Slova z doby Sámovy se sice považuje za nezávislé, nicméně připomíná, že říše z principu nezná hranice. Podle Lysého říše Karlovců oproti říši římské více stavěla na domácích mocenských strukturách, což lze doložit na příkladu Saska. Tato analogie se mi ale jeví zavádějící. Právě v Sasku totiž Karlovci budují s pomocí domácích elit mocenské a církevní struktury zcela od základu; naopak antickou římskou říši lze dlouho považovat spíše za jakousi konfederaci, kde Řím hraje primát, avšak u moci ponechává místní krále a náčelníky.

S konsolidací francké říše v druhé polovině 8. století se Slované ocitají v jejím sousedství a objevuje se úsilí říše začlenit slovansky mluvící obyvatelstvo do říšských struktur, nebo jej alespoň zpoplatnit. S tím přicházejí i snahy, patrné např. v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, konstruovat tuto závislost a transponovat ji co nejloubeji do minulosti. Pozornost Lysý věnuje i problému darů a tributů, jež pochopitelně nemusely vždy signalizovat podřízenost, a které je tedy třeba analyzovat v co nejširším kontextu. Jelikož lze jen obtížně nalézt objektivní obraz vzájemných vztahů, autor se uchyluje k rekonstrukci ideálu tak, jak mohl fungovat v určitých kulturních kontextech. Ukazuje, že od Slovanů, považovaných za jakési vzdálené příhraničí, se očekávala poslušnost, ačkoli tento požadavek mohl být reálně akceptován jen v určitých okamžicích, např. roku 831 v souvislosti s „křtem všech Moravanů“. Autor právem připomíná, že je velmi nešťastné uchylovat se ke kategoriím lenního práva, neboť ty se plně vyvinuly až mnohem později. Stejně tak se Lysý staví kriticky ke geopolitickým konstruktům F. Dvorníka či L. Havlíka, které reflektují spíše svět doby vídeňského kongresu. Považuje za vhodnější pohybovat se na rovině mnohem volněji pojaté kategorie *fidelitas*.

Pochopitelný je rovněž autorův zájem o strategie, jež tehdejší moravští vládcí užívali, aby pojistili svou legitimitu v tehdejší „rodině knížat“. Samotný křest se ukázal být nedostatečným krokem, proto mojmírovská knížata navázala kontakty s Byzancí. Zájem na kontaktech se slovanskými vládci mělo ale i papežství, jež se snažilo získat spojence proti nebezpečím, která obklopovala Řím. Důsledkem těchto snah bylo i oslovení Svatopluka jako „jediného syna“, které však nutně nemuselo být všeobecně respektováno. V očích Říma šlo o pokus odvodit Svatoplukovu legitimitu od Boha, ovšem římským prostřednictvím. Lysý dále upozorňuje na nutnost odlišovat uzavírání míru a skládání přísah věrnosti, jež svou formou v obou případech reflektovaly skutečnost, že vztahy mezi oběma říšemi jsou vyjádřeny jazykem vzájemných vztahů a osobních závazků mezi jejich panovníky.

Kým vůbec Svatopluk byl? Králem, vévodou, knížetem? To je otázka, již si Lysý klade v prvním exkurzu. Její starší řešení spojuje, nikoli však zcela oprávněně, s tím, zda se daný historik napojil na nacionalistický diskurz nebo ne. Má pravdu potud, že Svatoplukova údajná královská hodnost byla a je nacionalistickými historiky instrumentalizována. Sám se klání k názoru, že Svatopluk byl *knjazem*, knížetem.

Nicméně již jiní upozornili, že panovnická terminologie byla instrumentalizována i v 9. století; zároveň je nutno připustit, že naše snahy hledat a nacházet jednoznačné hierarchické vztahy mezi pojmy *comes* – *marchio* – *dux* – *princeps* – *rex* jsou anachronismem, neboť ani označování osoby titulem král se v dané době nevázalo na jednoznačný soubor liturgických úkonů, jak tomu bylo později. Autor ostatně sám připomíná, že k jistému ustálení a zpřesnění terminologie dochází v pramenech až od 11. století. Konečně obsah pojmu *knjaz* se příliš neliší od toho, jak zřejmě současníci vnímali postavení krále – šlo o relativně samostatného panovníka, který s ohledem na faktickou situaci i z důvodu snahy napojit se na svět evropských elit byl nucen podrobovat se vůli franckých císařů a králů, jež chápal zřejmě jako osoby stojící v hierarchii křesťanského světa výše. Je však dosti nepravděpodobné, že by Svatopluk kdy přijal královské pomazání.

V rámci druhého exkurzu se Lysý zabývá otázkou národnostního složení Uher a zejména reflexí tohoto problému ve středověkých pramenech. Text souvisí spíše s autorovou snahou polemicky se vyrovnat s různými nacionalistickými sentimenty ve slovenské historiografii, do celkového konceptu práce příliš nezapadá.

Na straně jedné je bezpochyby nutno ocenit celou řadu dílčích analytických řešení a sympatickou snahu nenechat se svést moderními kategoriemi uvažování. Na straně druhé je možno knihu vidět jako plod souboje určitých proudů slovenské historiografie, z nichž jeden se hlásí k instrumentalizaci dávné minulosti v „národním zájmu“ („nejstarší stát Slováků“, Svatopluk jako „král Slováků“ – M. Kučera či M. Homza), zatímco druhý se snaží – zjednodušeně řečeno – těmto snahám čelit, a to s využitím pojmového aparátu moderní historiografie (J. Steinhübel, M. Lysý).³ To samozřejmě zatěžuje knihu polemikami s názory, které by jinde zůstávaly mimo rámec historické vědy. Přesto Lysý nabízí čtivé a v mnoha směrech inspirativní řešení mnoha důležitých otázek.

DAVID KALHOUS

Ubi est finis huius libri deus scit. Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem,
edd. Michal DRAGON – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ,
Scriptorium, Praha 2015

675 s., ISBN 978-80-88013-09-9

Knihu, která by neměla mít konec, předznamenávají hned dvě úvahy. V první Zdeňka Hledíková v syntetické zkratce a s nadhledem pojednává o místu roudnické kanonie v duchovní kultuře středověkých Čech (s. 11–18). Druhé úvodní zamyšlení *Ubi est finis ...* (s. 19–24) editoři předkládají společně, na rozdíl od tiráže však

3) Moderní je zde nutno brát s velkou rezervou – Reinhard Wenskus svou zásadní knihu vydal již v roce 1961. Není rovněž možno přehlédnout, že i on zůstává částečně ve vleku nacionalisticko-romantických představ, které poznamenaly *Neue Verfassungsgeschichte*.